
„TUDNI A LEGTÖBB”

LÁNG ZSOLT BESZÉLGETÉSE PALOCSAY
ZSIGMONDRÓL PALOCSAY KATÁVAL

LZs: Édesapád költői lénye, vagy inkább „mivoltja” mennyire volt gyerekkorodban számodra fontos, egyáltalán, mennyire volt meghatározó a viszonyokban?

PK: Szerettem, amikor felolvasta a verseit nekem. Egészen kicsi koromban, nekem és édesanyámnak. Megérkezett, ha nála volt, akkor a hegedűjét, mindenek előtt, feltette a szekrény tetejére, majd a súlyos disznóbőr táskájából elővette a „friss termést”, a legújabb versét. Azokban a percekben együtt voltunk. Úgy igaziból. Biztonságot, békét, nyugalmat, szeretetet éreztem. Szerettem jelen lenni, nézni, hallgatni a hangját, a nagy lélegzetvételeit a szünetek előtt, miközben beszélt. Ahogy nyomatékosan felnézett, mosolygott félszájjal, vett egy nagy levegőt, bólogatott, és végigduruzsolt egy hosszabb szövegrészt, jól megrágva a hangsúlyos szavakat. És a hangulatot. Éreztem, fontos neki az, amit hozott, és fontosak vagyunk mi is neki. Fontos, hogy megmutassa, amit írt, és fontos, hogy szeretjük-e. Meghatározó percek voltak a viszonyunkban, mert összekapcsolt bennünket. Szüleim közben kávéztak és dohányoztak, és diskuráltak. Békés együttértésben vagy békés együttműködésben figyeltek egymásra és rám. Majd amikor én is nagyobb lettem, én is kávéztam, én is dohányoztam velük együtt, vagy csak apámmal kettesben. Ittuk a török kávé, rengeteg zaccal, nagy csuporból, és jókat diskuráltunk. Azóta sem használtam ezt a szót... Amióta az eszemet tudom, ez rendszeresen így volt. Teljesen természetes volt, hogy édesapám verseket ír, és nekünk olvassa el legelőször, majd indul „piacolni” velük. Szerettem a betűit. Szépnek láttam. Próbálkoztam is azzal, hogy úgy írjam a T-t, ahogy ő, de nem sikerült. Csodáltam a színes Parker pixeit és a füzeteket. A rajzokat és a firkákat a kéziratokon. Verseket írt nekem, meg rólam. Ez is természetes volt. Mondta, ezt tudja adni nekem, így tud szeretni. Meg, hogy én vagyok a legszebb verse. Nem tudom, gyerekként ebből mit értettem, akkor mit gondoltam... jókat mondott és jól. Olyasmiket, amikre éppen szükségem volt. Jó, hogy mondta, mert most is iszonyú

jó rá gondolni. Csordultig tud tölteni szeretettel. Most is jó volt visszaemlékezni, de közben meg pont ettől még jobban hiányzik.

Négy-öt éves lehettem, amikor egy bábszínházi próbán ültem bent, mert Kovács Ildikó rendszeresen próbagyerekeken tesztelte a készülő előadásokat. Nagyon megijedtem, majd hangosan nyugtattam magam, és mindenkit, aki körülöttem volt: „Nem kell félni, mert ezt a farkast Tátám írta”...

LZs: Írod, hogy a darabjának próbáján ott ültél a bábszínházban. Gondolom, édesanyád révén kerültél oda. És ő, édesapád magával vitt – iskolába, szerkesztőségbe? Sétáira, útjaira? Barátai közé? Voltak barátai? Kik jártak hozzátok?

PK: Igen, édesanyám a bábszínházban dolgozott... Kicsi voltam, amikor a szüleim elváltak, és én édesanyámmal laktam. Édesapámmal majdnem naponta sétáltunk. Leginkább a Sétatérre jártunk. Eregettük le az árokban csordogáló vízen a száraz leveleket, s lestük, amikor megjelent a kicsi híd másik felén, nagyokat csónakáztunk, mert szeretett evezni s közben mesélni. Legelevenebb emlékem, amikor a hóna alá kapott, szaladt velem, s bedobott az összegereblyélt avarkupacokba, vagy csatakiáltással végigcsúszunk a sétatéri több méteres csicsonkákön. Volt egy nagy vasszánkó, most is megvan, vitt szánkózni a Békásba. Nagyon gyorsan mentünk. Olyan jól keveredett bennem a félelem és a biztonságérzet ilyenkor.

Sokat hintáztatott, vele a szokásosnál magasabbra lendülhettem.

A Fürdő utca és az Arany János utca körüli kerítésnek van egy keskeny kőpárkánya. Mindig körbe akartam járni. Fogta a kezem, én pedig minden kapunál leszöktem, majd a kapu után visszaemelt a párkányra, és lépegettem a párkányon a következő kapuig. Mondta, majd menyasszonyi ruhában is körbevisz.

Nagyokat sétáltunk a Botanikus kertben is. Növényeket, bogarakat néztünk, és mesélt a Békahercegnőről, aki a melegházak alatti kicsi zöld tóban lakik.

Amikor már egyedül jártam a városban, akkor sokszor bementem hozzá a zeneiskolába, amikor órája volt. Pár percre. A kapusfülke mellett volt legtöbbször órája, egy tornácos teremben. Ott váltottunk gyorsan pár szót, ezalatt fél füllel hallgatta, ahogy a tanítványa bent hegedült a teremben.

Néhányszor voltam vele pisztrángászni Hideg-Szamoson. Ő legyezett, én meg szedtem a virágcsokrokat. Megtanította, melyik fűszál jó megkötni a csokrot, és hogy tekerjem, hogy ne a virágok szárát melegítsem a marokban hazáig, hanem a fűszállal fogjam a csokrot. A legtöbb halat teljes

kétségbeesésemre visszadobta, de a pár méretes hal hasába fenyőágot tettünk. Szalonnát ettünk vereshagymával, tüzet raktunk „egy gyufával”.

Bajorékhoz vitt el, a barátai közül. Erre határozottan emlékszem. Baltazár kutyára is, a dalmatára.

Mindig szerettem volna, hogy elvigyen a Duna-deltába. Mondta, nem nekem való az, ahogy ő járja a Deltát, még kicsi vagyok, meg kényes, és amúgy is megennének a szúnyogok. Aztán nagyobb koromban én nem kértem rá, vagy nem is tudom... mindenesetre ezt nagyon sajnálom, hogy nem jött össze.

Nagyváradra mentem el egyszer vele, 1988-ban. A Kortárs színpadon adták elő az *Őszi monológ* című versösszeállítást, és volt egy jó beszélgetés is vele. Most, hogy erre gondoltam, az az érzésem, hogy lehet, ezért is szeretem annyira azt a várost?

Barátai? Igen, voltak. Érzékeny ember volt. Gyorsan szeretett és gyorsan tudott csalódní is.

Bajor Andorral, azt hiszem, igazi barátok voltak. Szerette és tisztelte Bandi bácsit. Nemrég olvastam a verseket, amelyeket neki írt. Bátyójának nevezte.

Szilágyi Domokossal jó barátok voltak. A *Csillagvirág* című filmben mesél arról, milyennek ismerte meg Sziszt, hol és hogyan ismerkedtek meg. Együtt írták a *Fagyöngy* kötetet, a Deltában is voltak együtt, ott lett Szisz a Kapitány, apám meg a Kormányos. Hajónaplójukat *Ignác és vidéke* cím alatt írták. Sokat leveleztek.

Horgászbarátai közül a leghűségesebb és legjobb barátja Marius volt, a medve öcsi. Apám volt a medve bátyó.

A *Nádiringó* kötet borítóján egy csónakban alvó lipován emberről készült fotója van. Senja Lovinnak hívták. Sok levél maradt tőle, azt hiszem, szép barátság lehetett...

Fiatalabb korában kocsmákban szeretett írni. Sok emberrel volt kapcsolata, most kavarnak a nevek, de sajnos nem tudok hitelesen beszélni a barátairól. Egy-egy ember eszembe jut, akiről esetleg többet hallottam egy ideig, de ezek mind töredékek, sajnos.

Ahogy teltek az évek, egyre zártabb életet élt. Nem járt sokfelé. Otthon ült leginkább, és otthon írt. Hozzá jöttek azok, akik találkozni akartak vele.

LZs: Mi lehetett zárkózottságának az oka? Beszéltek erről? Egyáltalán, mennyire nyílt meg előtted, úgy értem, megosztotta-e gondjait, bajait veled? Beszélte-e arról, milyen volt a börtönben? És az írásról? A versekről? Az övéiről és másokéről? Beszélte-e a művészetéről?

PK: Nem volt dolog, amiről ne beszéltünk volna. Gondjait, bajait megosztotta, igen, csak hát én 26 éves voltam, amikor meghalt. 59 évesen.

Láttam szomorúnak, boldognak, dühösnek, büszkének, gyengének, gyöngédnek, reményvesztettnek, csalódottnak, derűsnek, békésnek, kétségbeesettnek, féltékenynek, erősnek, bölcsnek, és mindig hiteles volt, amit láttam.

Szenvedélyes ember volt, és őszinte. És nagyon egészséges humora volt.

Ha beszélgettünk, bármit mondhattam, bárhogyan, mert tudtam, ha nem is ért egyet velem, akkor is elmondhatom, és ő is elmondja a véleményét. Nem azt mondtuk egymásnak, amit a másik hallani szeretne. A szavak tartalma volt a fontos, nem a jelentése. Ha azt mondta: „Mi van, megint vigyorogsz, mint egy cseléd?”, tudtam, tudja, hogy szerelmes vagyok, és ettől boldog, és a cinkosom. Ha mondta, tartsam a pofámat, és ne felejtsem, „fiica banditului” vagyok, teljesen világos volt, mit jelent.

(1986–87-ben volt egy osztálytársnőm, akivel együtt szöktünk ki cigizni szünetben, de alig beszéltünk egymással. Most az Egyesült Államokban él, és úgy hozta a sors, hogy a karantén alatt írogatni kezdtünk egymásnak. Így tudtam meg, hogy az édesapja is ugyanabban a börtönben volt. A halálbüntetést úszta meg. Nem nagyon mesélt, de azt Ági tudta, hogy az apját is a vallatója banditának nevezte.)

Apám sokat mesélt a börtönről. Részletesen, és valahogy az volt az érzésem, mintha bizonyos mértékben újraélné azokat a helyzeteket, érzéseket. Közben meg tárgyilagosan kommentálta, és kiegészítette azzal is, amit utólag gondolt. Például, hogy egyszerűen szerencséje volt azzal, hogy kemény fizikuma volt, ezért jobban bírta a fizikai fájdalmat, mint mások, és a pszichikai terrort is. Senkit ne ítélek el a látszatok alapján, mert sohasem lehet tudni, ki mikor törik össze egy vallatás alatt, és „köp”. A részizgazságok veszélyére is figyelmeztetett. Lehet, ezért nem is akarom elolvasni a dossziéját. Sokszor kérdezték, miért nem kérem ki. Nem vagyok rá kíváncsi, elég az, amit tőle tudok, a többit már én értelmezném, s nem akarom. A lányom viszont el szeretné olvasni, őt érdekli. Ennek örvendek, és úgy gondolom, teljesen más az ő helyzete. Arra is gondolok, hogy érdekes lesz tőle hallani, ő mit gondol, mi fontos neki. Apám két évet ült Szamosújváron, tizenhat és fél éves volt, amikor letartóztatták. Két fiam van, az egyik már jóval idősebb ennél, az öccse nemsokára lesz annyi idős... kegyetlen csak rágondolni is arra, ami az IKESZ-esekkel (Illegális Kommunista Ellen-es Szervezet) történt.

1991-ben a *Mesagerul Transilvan* című újságban megjelent egy cikk, amelyben azt olvashatta, hogy ő, Palocsay „Szigmond” „acțiuni iredentiste cu manifește și arme” miatt volt börtönben. Ezen soha nem tudta magát túltenni. Haláláig visszatérő sérelme maradt. Összetörte.

A dzsungel törvényeiben hitt, inkább lett volna medve, mint ember szerintem. Vagy számár. Ez a kettősség megvolt benne emberként is. Az írásaiban is sokszor szólal meg az ő hangjukon.

Mesélte, volt gyerekkorában egy farkaskölyke és egy kutyája. Cibere és Néró. Mindkettő szerette az érett ringlőszilvát. A két állat, a szilvafa alatt, hasonfekve, békésen leste, mikor kinek a területére szottyán a szilva. Azt megette. Kettejük közt volt egy sáv, oda egyik sem ment, tiszteletben tartották egymás vadászterületét. Valahogy így élt ő is az utolsó éveiben.

Különleges életmódja volt. Rendkívül egyszerű, rendszeres, de ugyanakkor szabad és öntörvényű. Amióta mi is itt lakunk, ahol ő élt, én is ritkábban vágyom az emberek közé. Nyugalom és csend van. Ihletadó, és mindig van, aminek örülni lehet. Jó itt a kertben, a növényeinkkel, kutyáinkkal, családommal... teljesen meg tudom érteni apámat. Alig várta, hogy hazaérjen, felvegye a pizsamáját, és írjon, piszkálja a kertjét, vagy diskuráljon valakivel, vagy akár riasszon a diófáról egy csókát a fürdőszobaablakból a csuklótámaszos parittyájával. Azt tegye, amit a szíve diktál.

Rendkívül fontos volt számára az őszinteség, az adott szó, a becsület és a pontosság. Sután boldogult az emberi játszmák és a formális szabályokat igénylő kapcsolatokban, rendszerekben. Komolyan vett sokszor olyan dolgokat, amelyeket mások csak felszínesen, felelőtlenül mondtak. Egy egyszerű kérvényét a csatornázási vállalathoz, ha elolvasnád, látnád, hogy az is irodalom. Személyes, és tele van szenvedéllyel. Nemrég olvastam egy 1992-ben írt pályázatát. Tartalmilag már az első két sor után meggyőző, érdekes, egyedi és felkavaró, de ha formailag tekinti valaki, használhatatlan. El is utasították. Innen is eredt sok csalódása.

Verseiről beszélünk, igen, és a másokéről is. Szerette felolvasni az írásait. De más szövegeket is. Akár telefonon is. Vagy jegyzetekkel teleírva ideadott egy kötetet, becédulázva, mit olvassak el belőle. Képzőművészetről és zenéről is sokat beszélgettünk. Rajzoltunk együtt, főleg suputyákat (nyulakat) és növényeket. Holbeint, Rembrandtot, Caravaggiót, Van Goghot, Chagallt néztünk. Sokszor énekelt, ha együtt voltunk. Legtöbbször a *Tavaszi szél vizet áraszt*-ot (ez volt az édesanyja kedvence), Simon and Garfunkel: *El Condor Pasa* dalát dúdolta vagy füttyölte, és az *Animals Felkelő nap házáat...*

Emlékeim szerint összesen kétszer hallottam hegedülni. Egyszer Vivaldit és egyszer Bachot játszott... 2010-ben, születésének 75. évfordulójára Márton Zoltán fényképész barátunk előhívta néhány régi előhívatlan negatívját apámnak, és kinagyította az addig ismeretlen fotóit. Különlegesen szép anyag gyűlt össze, amit a Reményik Galériában állítottuk ki. Ott a megnyitón szólalt meg még egyszer a hegedűje. Egykori diákja, Csép Anna muzsikált rajta. J. S. Bach *Andantéját* játszotta a 2. *Szólószonátából*. Szerette Annát. Ő mesélte, hogy minden óra elején bemutathatta az egyik maciját, és a hegedűórát egyik versével zárta. Vallotta, hogy nemcsak muzsikával kell hegyezni a „tücskök” fülét, hanem irodalommal is. Nemcsak a hegedűtudásuk fontos, hanem az is, ahogy gondolkodnak, ahogy beszélnek, milyen gazdag a szókincsük. Ha a Deltából hazajött, selyemmasnit hozott a hajába, jókat beszélgetett az édesanyjával a szünetekben, és most is emlékszik, hogy nem szidta le, amikor elhagyta a vonóját.

Szerette a gyerekeket, komolyan vette őket, és ezért jól egyezett velük. Sok jó gyerekportrét is fotózott.

LZs: Vajon honnan hozta azt a sokféle tudást, aminek a birtokában volt, nem beszélve a tehetségről, igazi nyelvteremtő költő volt. Mesélt-e szülei-ről, iskoláiról, arról, hogy mi szeretett volna lenni?

PK: Nagyon szép helyen, Tordaszentlászlón született. Kisgyerekkorában sokan vették körül. Volt mit és kit megfigyelni, sok tapasztalatra tehetett szert ebben a környezetben.

Édesanyjáról sok emléke sajnos nem maradt, fénykép is csak kettő maradt meg. A legerősebb emléke a hangja volt, mert nagyon szeretett énekelni.

Nagyapja, a kőfaragó bandavezér lehetett az első férfitársa. Őt is korán elveszti, „ki hoz nekem ezentúl gombát?”, sírja el magát a nagyanyjának.

Két erős és bölcs asszony, Piroska nagyanyja és Kati nénye, a Vén Kánya gondoskodnak róla, segítik az édesanyját.

Kicsi korában már fene eszes kölyöknek tartják a faluban, fúrfangosnak, és olyannak, aki előre kifundálja mások eszejárását, gondolatait. Óvodáskorú sincs, amikor már önállóan boldogul a faluban, egyedül csatangol az erdőben, bivalyokat terel. Megfigyeli a természetet, korán tapasztalja meg az önállóságot, a szabadságot és a felelősséget.

Húszévesen karácsonyeste jegyzi naplójába:

„Úgy szeretlek, Gyöngyvirág... rég láttalak. De jó lenne gyermek lenni, örülni, várni az angyalt, a csengettyűszót, megköszönni az ajándékokat, csillagszórót gyűjtani. Egy boldog apukának, Mamukának ajándékot adni, örülni énekelni. Nem lehet, nem, nem. Őt szál gyertya ég. Még égne, de

el fognak aludni, elfogynak egyszer. A Megváltó nem jön, ő is meghalt. Csak emlékét őrizzük, sóvárogjuk. Én nem tudok imádkozni. De érzem a harangzúgást, az ünnep súlyát. Iskolába kellett volna mennem, nem mentem. Nem tehetünk róla. Gyermekéveim emlékei táplálnak csupán... érzem a szaloncukor szagát, látom a feldíszített karácsonyfa kedves alakját. Vajon az én gyermekeim (ha lesznek) boldogok lesznek? Ha igen, akkor én is. Így akarom!!! és Gyöngyvirág is. Reggel gyakorolok.”

Kolozsvárra került, az édesapjához és a nevelőanyjához. Továbbra is a természet közelében maradt, mert apja kertész volt. A sokféle növény mellett mindig voltak kutyái, és más állatkölyköket is nevelhetett.

Nagyapja, Palocsay Sándor, az öreg tűzoltó is különleges figura. Sok anekdota maradt utána.

Sokat dolgoznak együtt a kertészetben édesapjával, Rudolf-fal, együtt vadásznak, horgásznak. És diskurálnak. Naplójában sokszor említi a beszélgetéseket. Apja tehetséges, autodidakta ember volt, önerőből képezte magát, és szerencsére volt lehetősége jó mestereket választani magának, akiktől rengeteget tanult. Schulz bácsi, a kackiás bajuszú kolozsvári kertész fényképe máig a nappalink falán van, mellette az a barométer, amit ajándékba adott tanítványának. Rudolf pár évet járt csak iskolába, de élete végéig tudatosan és módszeresen képezte magát. Tanult, és mint minden természetjáró ember, kíváncsi volt, és jó megfigyelő. Szobafestőként kezdte, majd tűzoltó volt, a zenekarban flügerhornon játszott, de hegedülni is tudott, szépen nótázott. Jól rajzolt, festett, és sok feljegyzése maradt meg kimásolt versekkel vagy saját irományokkal. Sakkozott, focizott, tekézett. Megfigyelt és kísérletezett egész életében. Különböző típusú rádiókészülék, egy patefon és több generációnyi fényképezőgép maradt utána. A zenehallgatás és a fotózás fontos esemény volt a család életében. Nevelőanyjának „nemcsak fia, vastag hangú lánya is volt”, írja édesapám, mert együtt végzik a házimunkákat, és operába is együtt járnak. Az operába, koncertekre kottát visz: „Délelőtt az operában Mendelsohn Oktettjét hallgattam, kísértem partitúrából. Nagy élvezet volt minden hangszert követni...”

Értékrendje ebben a családban alakul tovább, ahol, ha a kút falának locsintja a maradék vizet a pohárból, figyelmeztetik, a zöldre öntse, és ha természetjárásból hazajön, a kalapját mindig megtölti vadvirággal. Ha most visszagondolok, melyek azok a gyerekkori tanításai, amelyek egyből eszembe jutnak, az első kettő ez: egy gyufával tüzet rakni, és a második, ha földes a kezem, akkor nem mocskos, hanem földes, mert csak az a mocskos, amit

az ember csinál. Hasznomra volt és van mindkettő. És nemcsak akkor, ha szalonnát akarok sütni, vagy kapálom a kertet.

Két napló maradt utána, az egyiket 1954–55-ben írta, a másikat apja halálakor kezdte el. A korábbiak az első bejegyzése: „Ma 1954. szeptember 5. Két év... mintha két rövid nap lett volna. A tegnapelőtt este léptem vissza újra az életbe megváltozva sokban, ismervén az embert, szenvedést s más egyebeket. De valamit mégis ott felejtettem... gyermekéveim kinőtt cipellőit, s mindössze ezt az apró versikét hoztam magammal. Hadd legyenek ezek az első sorok, hadd vigyék magukkal rossz emlékeit, gyermekkorom bús vadvirágait.” 19 éves, és a szamosújvári börtönben töltött két évet.

Apám bármikor mesélt szívesen bármiről. Nagyon szeretett beszélgetni, mesélni és másokat hallgatni. Most a naplója mesélt helyette. A lányom is elolvasta a nagyapja naplóját. Arról beszélgettünk, milyen érdekes, hogy Zsigabának szólítja magát már 19 évesen.

A szereplőknek virágnevük van. És néhányan a valós nevükkel szerepelnek, tehát egyszerű követni a történeteket. Megrázók azok a részek, amikor arról ír, milyen nehéz két év börtön után folytatnia azt, ami erőszakosan megszakadt. A legnagyobb gondja az iskolával van.

Nem találja a helyét. Fél az érettségitől, iskolát kell váltania, közben keményen dolgozik a kertészetben. Fizikailag is nyomot hagyott ez a két év, a lelkiekről nem is beszélve. Szeretetre vágyik, boldog akar lenni. Mint minden 19 éves, csak ő már sokkal öregebbnek érzi magát a koránál. Zeneiskolában akar tanulni, de érzi a hátrányait. Későn kezd, és a kezén nyoma van a sokkilós kalapácsnak. A kovácsműhelyben sérültek az ujjai, a börtönben kimaradtak a rendszeres gyakorlások. Fegyelemmel és kitartó munkával próbálja pótolni. Napi rendszerességgel, hajnalban kezdi a gyakorlást. Van, amikor bizakodón írja: „Remélem, Kikirics kisasszony nem fog elhagyni, s kedves Matyim segítségével boldogan fogunk vándorolni a szeretett zene világában.” Ezt szeptember másodikán jegyzi. Kikirics a lelkiismerete, Matyi a hegedűje. Vannak rémes napok, amikor nem tudja, mi van vele: „kínlódva gyakoroltam, (...) olyan nehezen játszottam az új lelkét, hogy kételkedni kezdtem minden tudásomban, azok a trillák... bizonytalan ... figyelmetlen. Ilyenkor nem tudok magamon uralkodni, úgy visz a lehangoltság, mint forgószelel a pelyvát...” Másnap pedig: „Fáradt vagyok, de a muzsika az első. A pattogó kályha mellett egész de. nyugodtan gyakoroltam. Berágtam azt a három kacifántos etűdöt.”

Retteg az orosz-, a román- és a matematikavizsgáktól. Egyik bejegyzésben azt írja, a dátumokat is betűkkel írja, csak ne kelljen számokat ír-

nia. Akkor vettem észre, valóban minden bejegyzésben szavakat írtam számok helyett.

„Az ember kíváncsi. (...) Ilyenek, hiába, a XX-ik század fiataljai. Hadd kiáltsanak kígyót-békát az öregek... igazuk van! Az élet tele van titkokkal s furcsaságokkal, minden érdekel (kivéve a matematika!).”

Idegennek érzi magát a nála sokkal fiatalabb és éretlenebb osztályközösségben, és emészti magát, hogyan pótolja majd azt a rettenetes kimaradást. „Első elméleti órák tanulságosak! Minden időmet igénybe veszik az órák. Az a hosszú út. Se tanulni, se gyakorolni nem lehet. Az este is lefekszem, hogy 4-kor felkelhessek, de 11-kor éjjel az almatolvaj katonákat kell vadásznom apámmal. Egyet meg is fogtunk a fa tetején, haton voltak, ez majd elmond mindent. Mulatságos hajsza volt éjszaka. No meg egy kicsit veszélyes is. A vége az lett, hogy négykor nem hallottam az óra csengését. Sajnos. De ma, ha török, ha szakad, pótolom a gyakorlást. (»Kutyaszart nem ér, és főleg az a baj, hogy magasan intonálsz...«) Tönkretesz, megbolondít a tudatlanság. Tanulni kell. Könnyörtelen piszok, akaratos, macacs és elégedetlen kell legyen az ember magával szemben, hogy aprónként kisajtolja magából azt, ami kell. Kényszeríteni kell, amikor nem akar. »Múszáj Herkules«...”

Olvasgattam a naplót, és azon gondolkodtam, vajon valaha is megnyugodott-e a lelke mélyén, hogy „bepótolta” a két évet? Sok év múlva, amikor már nekem mesélt a börtön évekről, inkább arról mesélt, mit kapott ebben az időszakban. Mit tapasztalt, és milyen különleges találkozásai voltak, miben erősödött meg, mit tanult, mi tisztult le benne. Ezért is esett most nehezemre válaszolni a kérdésre, a naplót olvasva összekavarodott sok minden, tele lettem én is kérdésekkel, inkább, mint válaszokkal...

„Küzdök, harcolok, míg valami lesz belőlem! Nem akarok a szürkek hegedűse maradni”. Sokat elmélkedik a boldogságról, tépelődik, milyen úton menjen tovább. A szürkeség ijeszti leginkább. A közepszer.

„Egyelőre várok, főleg tanulok, szimatolok, s mikor már én is tudok valamit, a középiskola elvégzése után útnak indulok. Érdekes beszélgetések. Gyula bá (a vén cimborá), Tibor bá és köztem. Ez is nagyszerű trió. (Az elveszett tehetségek összeesküvése, mondom. Te vagy az egyedüli, ki fiatal vagy, anyagi alapod van, s fejlődhetsz, mondja cimborám. Valahogy nagyon kellemes a társaságuk. Tibor bát majd külön jellemeznem kell. Még jobban megismernem. Sokat tanulhatok tőlük.)”

Érdeklő a zeneszerzés is, saját zeneművet komponál, be is mutatják baráti, szakmai körben. „Ma éppen a *Bánk bán* c. drámát elemeztem (jegyre),

a fiúk azt mondták, hogy a tanárnőt is lepipáltam... hm. (Én ugyanis Nagy Gézától tanultam elemezni ezt a művet...) A darab zongorakísérete készül. (...) Érdekes lemezeket hallgattam az iskolában. Ma hallottam az első Richard Wagner-opera egyik részletét. Csodálatba ejt ez a muzsika. (A *Bolygó hollandi* nyitánya) Hát ilyesmire képes egy ember? Ily hatalmas tud lenni. S még azt mondják, hogy porszemek vagyunk.”

A naplóból egyik kedvenc részem, amikor szakítanak Nefelejts-sel, és szavak helyett „piano” jeleket ír: „Eljött a nap, Nefelejts, sétáltunk. Elmondtunk mindent egymásnak. Nem írok semmit. Majd máskor. Egy fejezetben. Aminek címe Nefelejts lesz. Most hét pianót teszek neve után: Nefelejts P P P P P P P...”

A verseiben használt későbbi vonalak, szünetjelek jutottak eszembe, amikor ezt láttam.

A börtönévek után gyakran érez hangulatingadozásokat, és lelki fásultsággal vagy testi bajokkal küzd: „Beteg vagyok. A májam fáj. Alig tudok enni, fél arcom szakad le a fájdalomtól, lábam, reumám is kínoz.”

Rengeteget olvas (Heine úti jegyzeteit csodálja). És ír. A muzsikálás mellett ilyenkor a legboldogabb.

„Nem találok egyensúlyomat. Legjobb lenne elmenni valahová messze egyedül, csak írni, írni. (...) Sok önvád tehetetlenség. Magam sem tudom, mit akarok, mi a célom. A szépért kell küzdeni, de melyik utat válasszam? Hol maradjak? Zene vagy irodalom? Talán festészet?”

Legfontosabb számára az apja, akinek a véleményét feltétel nélkül képes elfogadni, vagy képes határtalanul szembeszegülni vele. „Apámmal sokat beszélgetünk. Elmondtam neki érzéseimet. Most voltunk talán először őszinték egymáshoz. Tanulni nyelveket egyelőre, mondja – igaza van. Már ő is megtört, írni kell. Írni, írni! a fiók számára. Eljön a megértés ideje is, amikor majd nemcsak fiókom számára írhatok. Tudom, érzem tehetségem. Északi zuzmóként kell átvegetálnom pár évet.”

Az új év első bejegyzése is az írásról szól: „1955. jan. 1. Írni kezdek! Novellákat, meséket, mindent.”

Ahogy 19 évesen tele van bizonytalanságokkal, kételyekkel, minden visszajelzésre roppant érzékenyen reagál, ez így is maradt a későbbiekben is. „Székely József igazgató úrnak olvastam elbeszéléseimből. Tetszett neki, nagyon szerette írásaim. Sok szerencsét kívánt, hisz bennem! (...) Irodalmi kérdések bolygatnak csupán. Dáné mester az arisztokratikus, magába zárkózott irodalmat hozza fel hasonlatként írásaimra. Igaza van, de mit írhat ma az ember? Ha magába zárkózik, ilyen bírálatot kell kapnia? Ha-

bár ez nálam nem volt egészen tudatos. A kritikusnak tudatosítania kell az író előtt mindazt, mi ösztönszerű, vagy csak sejtető.”

Tehetségesen fest, rajzol, az apja tanította erre is. Apaként az együtt töltött idő nagy részében velem is ezt csinálta. Főleg iskoláskoromig. Rengeteget rajzoltunk, festettünk együtt.

„Sok pénzt adtam ki olajfestékre, de megérte. Kívánom, éhezem a színeket.” Rettegi a szürkéséget, a szürkét, a savanyút, az ecetszagot.

A zeneiskola igazgatója, Guttman Mihály véleménye is erőt ad, bátorságot. Boldogan jegyzi le a véleményét: „A fiú tehetséges, a jövő zenei reménységei közé tartozik.” Biztatja, legyen nagybőgős: „Guttman megnézi kezem, jó bőgős lennék, mondja. De én nem szeretem.”

Sajnos a naplóból nem derült ki, mi történt, miért kellett elhagynia a zeneiskolát. Sajnos nincs, akitől megkérdezhethetném.

„Ez a két nap rettenetes volt számomra. Egymásután kínoztak a gondolatok. Mi lesz velem? Mikor érettségizem? Még három évet várjak? 23 éves koromban érettségizem? Nem lehet. Bementem apámhoz, s megbeszéltek. Nem hitte, hogy sikerülni fog a tervem, de sikerült. Őrült módjára futkostam egyik iskolából a másikba, a tanügyhöz, s du. már be is voltam iratkozva a X-ik osztályba magántanulónak. Ha minden jól megy, az idén érettségizem. Vagy megbukok. Már december van. (...) Valami úgy szorította a torkom... a sírás talán? Mikor Guttmanntól elbúcsúztam, csak annyit mondtam: Tanár úr, én csak muzsikus leszek! – Jól is teszed, fiam. Csodálkozott – elmentem. A régi kolostor apró szobáiban itt egy zongora, ott egy klarinét, máshol hegedű, trombon hangjai vegyültek össze. Én már nem tartozom ide? Irataim zsebemben voltak. Gyorsan távoztam, nem néztem vissza. Az úton a hangszóróban egy nagy szimfonikus zenekar játszott. Csak most jöttem rá, mennyire szeretem a zenét. Nem is vártam ezt a nagy hatást. Muszáj küzdeni. Minél hamarabb mindent. Gyöngyvirág vár. Meg kell nőszülni... pedig ágyában hirtelen befordult, s ő is sírni kezdett csak egy pillanatig. Mindenki örül, hogy sikerült elintéznem a beiratkozást, de csak magam tudom, hogy szerettem azt az öreg, késő estig muzsikáló nagy házat...”

„Munkásliceumba iratkoztam, ez a legelőnyösebb, mondja az igazgató. El is mentem az órákra. A fiúk nagyon örültek, Endre mellett ülök. Talán sikerülnek a dolgok, csak meg kell nyomni őket.” Decemberben történik szintén: „Ma iktattak be a munkások soraiba. Minden menne, de egész nap nem tudtam gyakorolni. Végleg beírtak, már a naplóban is szerepelek.

Gyöngyvirágnak vittem 3 szál kedves tearózsát köszönetképpen, összeborzolta hajam, s ha nem jön a szobába senki, még puszi is lett volna. Órák

után a Mesternél voltam. Bach *Chaconne*-ját és Strauss *Kék Duna keringő*-jét játszta el karácsonyi ajándékként a hallgatónak.”

Nem azzal foglalkozik, amivel szeretne. A frissen létesült kísérleti állomásban kell dolgoznia az édesapja mellett. A kertészet alkalmazottaival együtt ássa közmunkában az árkokat, mindezt januárban, hóban, a gázcsövek bevezetéséért. Nem marad ideje hegedülni, írni.

„Egész nap munka, munka gladioluszpucolás, gázcsövek lerakása stb. Mind nekem való dolgok...”

„Munka, munka! Megjött a gáz. Ma este írtam. Olyan jólesett.”

A naplója egyik főszereplője a hegedűtanára, akit Mesteremnek nevez, vagy Kary bának. Rengeteget tanul tőle: „A Mester elárulta a Bach Chaconne-ban levő húrról-húrra átmenő változatok kötésének titkát. A hatás gyakorlatban is meglepő volt.” „Este a Mesterrel beszélgettem hevesen, meghittent, barátságosan, igaz szívvvel, lélekkel filozofáltunk”. „Jövöm a zene, hegedülni tanulok nála, s közben a konzervatóriumba iratkozom. A dirigálást ajánlta nekem. Emellett majd énekelni is fogok. Holnap majd minden elvállik.”

Mindenkitől tanulni akar. Ő is tanár lesz később, az a képesítése, de a naplóból kiderül, hogy 19 évesen eszébe sem jut ez a pálya. Pedig folyamatosan a jövője izgatja, az, hogy boldog ember akar lenni. „Nefelettséssel érdekes beszélgetésem volt. Nem szabad udvarolni senkinek, azaz senkinek sem mondom többet, hogy szeretem. Mindig tisztának, fölényesnek és újnak kell maradjon az ember a nők előtt. Ahogy őszintén elmondtad, mit érzel, már kicsavart citrom vagy, mit eldobnak. Erős leszek. (...) Ma megmosakodtam, s különös gondolddal öltözködtem. Nem hagyom magam, látom, az én igazi énemre hamar ráunnak. Több hidegség és kevesebb őszinteség. Kevés duma. Csak akkor fogok véleményt mondani, ha kérdeznak. A ma is csak úgy elment. Dolgoztam és diskuráltam a telepátiáról, spiritizmusról. Csodálatos dolgokat hallottam... Kezdek kételkedni az anyag anyagiasságában.”

A kérdésedhez visszatérve, még azt tudom felidézni – ez már a saját emlékem –, hogy állandóan olvasott, jegyzetelt, a könyvei is tele vannak megjegyzésekkel, jegyzetekkel. Nagyon sok teleírt füzete maradt hátra. Ezekben verstémák, idézetek, jegyzetek, töredékek vannak. A Ballagi-féle Magyar nyelvészótár mindig az íróasztalán volt, de olvasott szakácskönyvet, David Attenborough-t, bármit, előítéletek nélkül, kíváncsian. Kaptam tőle ajándékba az 1930-as években kiadott szabás-varrás zsebszakkönyvet, nagy vasos, Zichy illusztrálta *Az ember tragédiáját*. És továbbra is beszélgetett, diskurált bárkivel, bármikor, és megfigyelt.

LZs: Foglalkoztatta a megszűnés, a nemlét? A másvilág? Beszélgetetek ilyesmiről? Foglalkoztatta, hogy mi marad utána?

PK: Első dolog, ami eszembe jut most, az a *Hozományod* című vers. Most újraolvastam.

„Úgy érzem, nemsokára zuzmó leszek, amilyen a Vigasz Ágán terem.”

Visszagondolva, az az érzésem, mintha bármikor készen állt volna a távozásra. De ezt most látom így. Lehet, ezért nem kellett készülődnie, halogatnia a pillanatot, amikor az eljött.

Kiskamasz voltam, és emlékszem, anyai nagymamám már nagyon beteg volt. Sokszor volt, hogy én maradtam egyedül vele kettesben. Naponta jött édesapám, mesélt arról, hogy mire számítsak, mire készüljek fel, ha esetleg egyedül leszek, amikor meghal nagymama. Mik a teendőim, mire figyeljek, hogyan csináljam. Amikor valóban bekövetkezett az, amire gondolt, azon vettem észre magam, hogy mindent „tudok”... a teendők szempontjából is, de az érzéseim is a helyén vannak, segítenek. Nem ijedtem meg, nem menekültem, nem vesztettem el a fejemet, hanem hálás voltam, hogy abban a pillanatban együtt lehetek a nagymamámmal, akit nagyon szerettem. Többször próbált készíteni arra is, hogy ő sem él örökké... ez nem sikerült... nagyon nem sikerült, sajnós... azt hiszem, a legfontosabb ok technikai ok volt. Külön laktunk, naponta meglátogatott, én meg hetente egyszer-kétszer meglátogattam, de ez nem volt elég erre. Amikor én mentem hozzá, mindig olyankor próbálkozott, de most visszagondolva, visszakézből háritottam, nem hagytam. Nagyon hirtelen halt meg, teljesen váratlanul. Én meg nagyon fiatal voltam... És másodszorra vesztettem el úgy, hogy az első alkalom sem volt tisztázva még akkor bennem... most így érzem... és ez már sok volt... teljesen elhárítottam. Aztán gyermekeket szültem, teltek az évek, ez mind segített. A járvány alatt, most nyáron elővettem a hagyatékát. Az írásait, leveleit, naplóját. Mindent átolvastam. És most itt vannak a kérdéseid is... mindez tudatosította bennem azt, ami maradt utána.

Valahogy olyan volt életében is, mintha „albérletben” lett volna otthon, de mégis teljesen komfortosan... nem volt szokványos a környezete, nem alakította maga után. Teljesen szabadon és öntörvényűen élte az életét. Ott-honában, kocsmában, Deltában, utcán, bárhol... önmaga volt... most így látom... Mondta, ha a környezetével törődik, akkor nem marad ideje arra, ami valóban fontos neki, azaz az írás. Megörökölte a kertet – már ami megmaradt belőle – és a házat az apjától. Mindent úgy hagyott, ahogy volt.

„Házam fala repedezett, zsúfolt és beszédes,
de jómagamról mit sem mondhat
a fürkésző vendégnek,
hisz ahogy volt,
úgy maradt minden a helyén Apám után,
a festmények, goblenek, fényképek, trófeák,
kevés híján őt idézik – róla szólnak _____”
(*Élőfényben*, részlet)

Kántor Lacinak vannak nagyon jó fotói erről.

Amit a kert ajándékozott, annak nagyon örült. Az első hó vagy rügy, beérett szamóca, vagy óriás csórécsiga, cicus, cseresznye, vagy megosztotta velünk is, ha nem mentem fel hozzá, akkor lehozta, gyufásskatulyában a bogarakat, csigákat. A többszobás házból is csak egy szobát lakott. Azt is úgy, ahogy az apja halála után maradt. Arra épült rá az ő élete. Olyan volt a ház, mint egy múzeum... amihez nincs köze, de kötelességből őrizi... Minden mozdítás nélkül úgy maradt, mint az édesapja halálakor volt. Friss, eleven réteggént rákerült az ő világa, a kéziratokkal teli mappái, a könyvei, kottái. A Carpați-s csomagok és a horgászfelszerelése. Néhány leveskocka és a rajzaim, hímzéseim, bábjaim. Nem moccantott semmit, nem változtatott semmit a múlton. Friss virág, az viszont mindig volt minden pohárban, vázában. Most olvastam az 1954-es naplóbejegyzésben, hogy amikor az első saját szobáját berendezte, megfogadta, mindig lesz friss virág a szobájában a kottatartó mellett. Ha most visszatérek a kérdésemre, mit hagyott maga után – az jut eszembe, hogy a lányom, az unokája asztalán is mindig van friss virág.

Sokszor mondta, mindent nekünk őriz. A gyermekeinek. Nem volt az övé. Nem is tekintette annak. Nem volt szüksége rá. Kötelességnek érezte a megőrzést az apjával szemben és velünk szemben. Szenvedett is tőle. Nagy teher volt, amivel nem tudott mit kezdeni. A második napló erről szól. Hogy nem tud helytállni, nem tudja megvédeni azt, amit az apja létrehozott, és a halála után fokozatosan megsemmisül... Túl tisztán és naivan viszonyult mindenhez, ami történt. Bántotta a becstelenség, a hazugság, a hatalmi harc, az érdek, a kapzsiság, a mocsok.

Tudatos döntése volt. Ezt mondta. Vagy-vagy. Nincs ideje ezekre a dolgokra, és nem is fontosak neki. Hazajött a zenesuliból, átöltözött pizsamába, papucsba, esetleg házikabátba, ha hideg volt, és jól volt. Tett egy friss virágot a kedvenc vázájába, főzött egy jó vastag zaccú török kávé, rágyújtott és írt. Rendszeresen és tudatos program szerint írt, mint ahogy zenészként is

gyakorolt. Napi penzumnak hívta. Rengeteget dolgozott, most azt mondanám, mintha érezte volna, kevés ideje van kimérve. Mindegy, ki jött hozzá, ő pizsamában fogadta a látogatóit is. Főzött ismét egy jó kávé, és diskuráltak. Aztán, ha valaki szerette, pont ezért szerette, aki meg nem, szintén ezért.

Sokszor mondta nekem, jelentőségteljesen a szemembe nézve: „Légy jó, de ne mindhalálig, csak ameddig muszáj.” Nem értettem egész pontosan akkor, csak tudtam, hogy a *Légy jó mindhalálighoz* van köze... s éreztem, ha én így gondolkodom, ahogy mondja, akkor talán nem halok bele valamibe a regény végén.

Mi maradt utána? Az írásai, a fotói és az emlékezete azokban, akik ismerték. És a hegedűje. Meg a bőrkabátja és a táskája. S az unokái. Akiket sajnos nem ismerhetett. Néha ránézek a fiaimra, és meglep a hasonlóságuk a nagyapjukkal.

Ugyanakkor úgy távozott, ahogy szerette volna. Hirtelen és élete teljében. Sokszor ír a szívéről, ahogy kalapál, ahogy jelzi a véget. Infarktuszban halt meg, elaludt.

Annyira jó, hogy leírt dolgokat... akár dedikációkban... ma kerestem verset a Facebook-oldalra, amit a lányommal kitaláltunk, és Advent első vasárnapjára volt több opció... reggeli teázás közben néztük. A férjem olvassa őket, majd mondja: „Ez az a vers, amit akkor olvasott fel, amikor először találkoztunk.” Édesapám mindig büszke volt a megérzéseire, hitt bennük. Engem is bátorított, hogy figyeljem őket, és bízzak bennük. Akkor is, amikor Andrászt megismertem, a megérzése vezérelte, azt mondta. Váratlanul jött hozzám – egyedül laktam akkoriban –, szokatlan időpontban, reggel korán. Jól meglepődtünk, megszeppentünk, ő meg mondta, hozott egy verset, amit aznap hajnalban írt. Kávéért kért, bemutatkoztak, majd leültünk hármásban, és elolvasta a versét. Azelőtt pár évvel volt egy olyan nap, amikor egy erős megérzés miatt a megszokott rutinján hirtelen változtatott. Nem a *Korunk* szerkesztőségébe ment előbb, hanem hozzám jött. Akkor robbant a kuktám a konyhában. Ha nem csenget, akkor én is ott vagyok a forró gőzben. Belépett, mondta, tudta, hogy baj lesz, és azért jött. Ezzel a mondattal jött be a kapun. Ez hiányzik. De pont ezért érzem azt, hogy most is köztünk van. Néha elolvasom, amit egy verse alá írt nekem: „Köldökzsinórod rég elvágta, atyamadzagod hezzád köt örökkön! Atyád.” Vagy: „Büszke vagyok rád! ölel: Tátád. Tudni A LEGTÖBB! – ne feledd!”

Igen, Tátám, de mit tudni? Kérdezném, s jó volna ezt most megbeszélni... S mert nincs itt, akkor előveszem az írásait, s úgy diskurálunk. Ott vannak a válaszok, sokszor megtalálom. Hála Istennek, itt maradtak utána.